

Dr. SZIJ REZSÓ

GYELMIS LUKÁCS

(1899—1979)

Budapesten 1979. április 25-én elhunyt Gyelmis Lukács festőművész. Temetésén, május 2-án az Óbudai temetőben barátai és tisztelői nevében e sorok írója vett tőle búcsút.

Szabadkán született 1899. szeptember 27-én. Az első világháború után nem tért vissza Szabadkára, mint Oláh Sándor, Balázs G. Árpád, Farkas Béla vagy a magyar forradalomban való részvétel miatt Hódi Géza és Lenki Jenő. Arra nézve nem került elő adat, hogy 1924-ig mit csinált. Ettől kezdve 1926-ig Rudnay Gyula mellett tanult a Képzőművészeti Főiskolán. 1926-ban harmadmagával — Pánczél Bélával, aporkai Morvaý Kálmánnal — részt vett a bükki művésztelepen, Békón. Termésüket az egri kaszinó termeiben mutatták be. Gyelmis ezen a helyi tudósító szerint 80 (!) képpel vett részt, de ez nyilván nyomdahiba, s a szám végéről a 0 minden valószínűség szerint törlendő. Az Egri Újság azt írta képeiről, hogy Gyelmis a napfényben rezgő levegő alapos megfigyelője. Hogy még mi mindent csinált 1926—1929 között, míg — az utóbbi években — ki nem ment Itáliába, az földerítésre vár.

Mint már jeleztük, 1929-től tíz éven át Olaszországban élt. Tehetségével szenvedélyes és harcos, de alkalmazkodásra is kész természetével tekintélyes rangot vívott ki magának az olasz művészetben. Elsősorban, mondhatni évenkénti kiállításaiival. Munkásságát a sajtó is oly mértékben kísérte figyelemmel, hogy a róla megjelent cikkek és közlemények megtöltenének egy csinos kis kötetet. Az *Il Gazzettino*, az *Il Brennero*, a *La voce di Mantova*, a *Venerdi*, a *La Scarpone*, az *Emporium*, a *La Rivista della Venezia Tridentina*, a *L'Arena-Verona*, az *Il Popolo di Brescia*, az *Il Regime Fascista*, a *La Sera*, az *Il Popolo d' Italia* c. lapok rendszeresen tájékoztattak a művész munkásságáról, kiállításairól, aláírt, kezdőbetűkkel jelzett vagy aláírás nélküli cikkekben, közleményekben, hosszabb, ismertető jellegű hírekben. Közben nem szakította meg kapcsolatait egyik hazájával sem. 1932-ben Szabadkán, 1937-ben, majd 1942-ben Újvidéken, 1943-ban pedig Budapesten a Szépművészeti Céh tagjaként szerepelt a Céh kiállításán.

Gyelmis 1944. február 20. és március 20. között festőfeleségével, Fehér Etelkával az újvidéki művésztelepen tartózkodott.

1944-ben Gyelmisék följöttek Budapestre. Gyelmisre a katonai behívások vártak. Egyik után Galíciába vitték. Ott megfestett egy német tisztet, aki azonban mégis nagyon félt Gyelmistől, mert az akkor már szökött katonaként bujkált a fronton, mindig arra hivatkozva, hogy bizonyos szállítmányt vár. Végül sikerült kapcsolatot teremtenie a szlovákiai magyar partizánokkal, s velük együttműködve a front átvonulása után a Pozsony melletti Bazinból visszatérnie családjához Budapestre.

1945 után Budapesten, közelebről Pesthidegkúton élt. Kezdetben harcos módon részt vett a művészeti közéletben, élesen szembe helyezkedve a szocialista realizmust tévesen értelmező nézetekkel. Majd földadva a reménytelen harcot, meglehetősen visszavonultan élt és dolgozott 1979. április 25-én bekövetkezett haláláig.

Bela Duranci azt írja egy helyütt, hogy Gyelmis Lukács „menekült Szabadkáról”, mint olyan nyomorúságos helyről, ahol a művész számára jövő nem kínálkozott. Azt hiszem, hogy ez nem fedi a valóságot. Ha valahol nyomor várta Gyelmist, akkor az első világháború után Magyarországon, elsősorban Budapesten az várta. Hisz még fűtőanyag sem volt, a menekültek százazrei vagonokban laktak, nemzetközi kölcsönhöz sem juthatott az ország, s első külkereskedelmi szerződését csak 1924-ben sikerült megkötnie a Szovjetunióval. Sokkal közelebb állunk az igazsághoz,

ha azt mondjuk: Gyelmis tanulni akart, azért ment Budapestre Szabadkáról. S hogy az utóbbi helyen sem voltak rózsások a gazdasági és kulturális viszonyok. Az is érthető: akkora változást nem lehetett kiheverni nem évek, még évtizedek alatt sem. A történelmi ítékezéshez összehasonlítás, tárgyilagosság és megértés szükséges.

*

E néhány életrajzi adat mögött egy nem mindennapi életmű és művészsors húzódik meg s várja, részben hogy újra fölfedezzék, részben pedig a magyarországi mellett a vajdasági, közelebbről Szabadka város művészettörténetében is méltó helyére kerüljön.

Szabadkához fűződő kapcsolatai között első helyen kell említeni a szabadkai művészek 1932-ben rendezett kiállításán való szereplését. Gyelmis ezen ui. olyan föltűnést keltett, amihez foghatóig addig nem jegyzett föl az ottani sajtó, noha a Vajdaság és a Bánát kiváló képzőművészekben nem szűkölködött. Elég Oláh Sándorra, Farkas Bélára, Balázs G. Árpádra hivatkozni — akik mögött akkor már a színvonal tekintetében is tekintélyes életmű állt. Gyelmis sikerét bizonyítják Oláh Sándornak e kiállítás alkalmából róla írt elemző sorai.

Oláh Sándornak a Reggeli Újságban megjelent cikke szerint az 1932 októberében megnyílt szabadkai kiállításon Gyelmis Lukács szolgált „nem várt meglepetéssel”.¹ Majd így folytatja méltatását: „Sem ösztöndíjat, sem egyéb adományt nem kapott, nem is kért senkitől, küzdött, nélkülözött, mint annyi más művész, de megalázkodás nélkül állta művészsorsát. — Most egyszerre itt áll, készen és befejezetten, noha úgyszólván gye-rekember még. Formakészsége, technikája, kompozíciója, hangulatos színei olyan fejlett művészi intellektust szóaltatnak meg, s oly ritka tehetséget vetítenek elénk, aki a kiválasztottak között is az első”. Kifejezte reményét, hogy a város és a szabadkai polgárok „magukhoz váltják kiállított képeinek nagy részét. Örök és helyrehozhatatlan véték lenne az ellenkezője”.

Nem tudjuk, hogy a város és a szabadkai polgárok a világgazdasági válság mélypontján hány Gyelmis-képet váltottak magukhoz, azt azonban el kell ismernünk, hogy Oláh jó szemmel vette észre Gyelmis kivételes tehetségét, amit pár év múlva további olaszországi szereplésével épőguy igazolt, mint későbbi itthoni budapesti, szabadkai, újvidéki kiállításával.

Geréb Klára iparművész azt írta Gyelmisről: külön termet érdemelt volna, ahol műveit különválasztva élvezhette volna a közönség. „Finom, olaszos hatású képei, mély tónusai magával ragadnak”.²

Az *Új Hírek* is megállapította,³ hogy a kiállításon a festők közül a legnagyobb közönsége Gyelmis Lukácsnak volt, aki évek óta Olaszországban dolgozik. Föltűnést keltett önarcképével, *Kalóz* címen állított ki, valamint *Pihenő nő* c. festményével. Majd így méltatta a művészt: „Igen erős tehetség, aki alföldi és hegyvidéki tájképet éppen olyan művészi megérzéssel vetít vászonra, mint pasztellszínekben élettől duzzadó csönd-életet. Csodás színérzéke van, amely a művész lelkén keresztül vetítve pompás ecsetkezelésben nyilvánul meg.” Gyelmis földfestéssel dolgozik s ecset helyett festőkést használva, a festéket vastagon hordja föl. Ez következett egyrészt a festékagyagból, másrészt a festőkés használatából.

A szabadkai Jovan Milekić többször is foglalkozott Gyelmis művészetével és külföldi sikereivel. Ismertette az itáliai sajtó Gyelmisre vonatkozó cikkeit, megállapításait. Már 1932-ben elismeréssel adózott főleg tájképeinek, melyeken muzsikált a természet és a levegő. A zöldek változatait egyenesen lenyűgözőnek találta. Az itáliai vonatkozások ismertetése során megemlíti, hogy Gyelmis 1933-ban állandó lakhelyét a Garda-tó egyik festői szépségű kis falujába helyezte át. Festményeiről azt írja, hogy míg régebbi vásznain a képei tájak „révetegen szétfolytak”, újabb ké-

1. Reggeli Újság, 1932. okt. 11.

2. Gajdos Tibor: *Képzőművészeti élet Szabadkán a két világháború között*. Szabadka, 1977. 79.

3. 1932. okt. 11.

pein a tömörítés jelei mutatkoznak. Gyelmis évről évre kiállít Olaszországban — tájképeket, csöndéleteket, figurális munkákat. Szerinte milánói kiállítása után újra hazalátogat, már ti. Szabadkára, s ott, valamint Belgrádban rendez kiállítást.⁴ Ezekre azonban nem került sor.

Mileiki ismertetéseiből megtudjuk, hogy pl. Tullio Armani Gyelmist zseniális festőnek nevezi, Leonardi szerint tárlata nem tartozik a megszokottak közé. Gyelmis a magábaszállás embere, aki a csöndöt szereti. Színvilága rendkívül gazdag. A szabadkai műgyűjtő később is többször foglalkozik Gyelmis olaszországi sikereivel. Ugyancsak a Napló 1934. augusztus 19-i számaiban írja, hogy Gyelmis Rómából Párizsba készül.

1936-ban Gyelmis négy képpel vett részt a 20. velencei biennálén (*Volutta, Giovanni Operato, Campagnola, Paesaggio*). Majd 1937-ben újra Vajdaságban szerepelt. Részt vett az Újvidéken rendezett csoportos kiállításon, melyen az addig ismert művészek mellett két új név is feltűnt: Szabó Sipos Ferencé és Hering Juliskáé. Gyelmis képeiről azt írta a Reggeli Újság május 4-i száma, hogy erős festői egyéniség, neoimpresszionista, majdnem poentillista, a levegő mozgását és az élet elevenségét annyira érezteti. A barna színek az uralkodók, ezzel ad hangsúlyt a formáknak. Külön fölhívta a figyelmet *Akt c. képre*.

Szerepelt Gyelmis a Szépművés Céh 1942. június 27—július 5. között rendezett képzőművészeti kiállításán is, méghozzá nyolc képpel, aminél többel csak Hagyik István vett részt a tárlaton. Gyelmis a következő képeket állította ki: *Őnarckép (mgt.)*, *Patakészlet*, *Erdélyi táj*, két *Csöndélet*, *Alpesi házak*, *Félakt*, *Havasi táj*, valamennyi olajfestmény. Az erdélyi tájkép arra enged következtetni, hogy előzőleg megfordult Erdélyben is. Az állam sok művésznek adott ezekben az években ösztöndíjat Erdélybe, elsősorban a Székelyföldre. Gyelmis saját erejéből utazott Erdélybe.

1942. augusztus 15—23. között rendezte meg a Céh Palicsfürdőn lakásművészeti bemutatóval egybekötött képzőművészeti kiállítását, melyen 25 művész vett részt, köztük *Gyelmis Lukács* is, a katalógus szerint mint szabadkai festő. A következő öt képét állította ki: *Alpesi házak*, két *Csöndélet*, *Ada*, *Olasz munkás*. Hogy a két csöndélet azonos volt-e a júniusi kiállítás csöndéleteivel, az nem dönthető el. Az *Ada* és az *Olasz munkás* nem volt eladó, a többit 3—400 pengőre árazták.

Gyelmis a Szépművés Céh első — 1943. márciusi — budapesti kiállításán hat képpel szerepelt: *Csöndélet*, *Fűzfák*, *Őnarckép* — ez utóbbit az állam megvásárolta —, *Patakészlet*, *Gyermekfej*, *Pásztoroknyhó*, valamennyi „harsogó színű” olajfestmény. A *Gyermekfej* magántulajdonból került a kiállításra. Képeit 500—600 pengőre árazták. A kiállítást a Mária Valéria (ma Dorottyá) utca 12. sz. alatt *Műbaráiban* rendezték meg, s azon a festők közül Acs József, Balázs G. Árpád, Csávosi Sándor, Diószegi Balázs, Emánuel Béla, Erdey Sándor, Gábor Zoltán, *Gyelmis Lukács*, Hagyik István, Hangya András, Jakobtsits János, Oláh Sándor, Petrich Katalin, Ruzsicska Pál, Szabó György és Szervánszky Jenő, a szobrászok közül Baranyi Károly, Bezeredy Lajos, Zentai Tóth István, Sz. Veszely Ilona vett részt. A katalógus közölte az egyes művészek születési adatait — Petrich Katalin és Sz. Veszely Ilona kivételével; továbbá hogy melyik városban, községben él, hol s milyen iskolát végzett, hol állított ki, milyen díjjal rendelkezik. Gyelmisről többek között azt írja, hogy Budapesten kívül Pécsen és Ungváron állított ki. A katalógus, noha mindössze négyoldalas, mégis értékes forrása a Céh működésének s tagjai munkásságának. A kiállításon — bár a katalógus nem tüntette föl — Fehér Etelka is részt vett.

Egyébként a Kalangya is figyelemmel kísérte Gyelmis munkásságát. Közölte *Ada arcképe c. olajképét*.⁵

4. Napló, 1934. március 17.

5. Kalangya, 1943. március.

Erte természetesen mellőzés is, de hát kit nem ér, aki a nyilvánosság előtt szerepel. 1938-ban egy nagyszabású belgrádi kiállításon — melyen több száz (!) művész vett részt — kizsúrizték Oláh Sándor és Dománszki Jenő mellett *Gyelmis Lukács* képeit is. Nagy sajtóbotrány és magyarázkodás lett belőle, melynek során kiderült, hogy olyan kitűnő művészek, mint Petar Dobrović, Augustinčić és Meštrović szobrászok be sem küldték munkáikat.⁶

Ezekben az 1940-es években Belgrádban is festett. A mai Albania palota helyén álló vendéglőt festményben örökítette meg. Ez a várostörténeti értékű képe Rómába került. Sok egyéb „csodálatos” szépségű belgrádi kép mellett *Jovanović* operaénekesnő arcképét is megfestette.

Közben Gyelmis szerepelt a budapesti országos kiállításokon is. 1941. február 27-én nyílt meg a Képzőművészeti Társulat ünnepi kiállítása. Pípics Zoltán az Új Magyarországból hat nevet említ, köztük olvasható *Gyelmis Lukácsé* is. Elek Artur nem fukarkodott a név szerinti dicsérettel. Az 1943. tavaszi tárlatról szóló kritikájában pedig a legszebb csöndéleteket festők között említi.

A Szépművészeti Céh első csoportos kiállítása 1941 végén nyílt meg. Az arról szóló írások egyikében ezt olvassuk *Gyelmis* képeiről: „Az olasz ég alatt élt és mindenki másétól elütő levegőt lehelnek képei. Vibráló, líraian színes és mégis masszív. Mintha kőből építene, erősen plasztikus.” Kiállított képei között az *Ida* arcképét tartotta a legszebbnek. A Kalangyában Bisztray Gyula írt a tárlatról.⁸ Név szerint egyedül *Gyelmist* említette. A kiállításon ezüstérmet kapott.⁹

Nem szerepelhetett egyetlen budapesti tárlaton sem úgy, hogy a kritika nevét elismerően ne említette volna.

Az 1942-i kiállításokról szóló egyik írás, Kisbéry Jánosné, azt mondja *Gyelmis*ről: „Egyéni meglátásai és hangsúlyozott kifejezési formái figyelemre méltóak”.¹⁰

Gyelmis 1962-ben Palestrinában munkássága elismeréséül művészeti diplomát és második díjat kapott.

A második világháború után Szabadkán 1969-ben állított ki, a Városi Múzeumban. A tárlatot Bela Duranci nyitotta meg. Anyaga alapján megállapítható, hogy Gyelmis művészete földrajzilag nagy területet ölelt föl. Budapesti és magyarországi tájak mellett az Adriai (Kotori-öböl, állandóan visszatérő helye, sokat festett ott), Itália különböző tájai egyaránt megjelentek vásznain. Ez alkalommal a Belgrádi Televízió nyolcperces adásban méltatta művészetét, s nem maradt el a megemlékezésben az Újvidéki Rádió sem.

Az egyik IBUSZ-naptár fényképfölvételén (Bp-en) Gyelmis Lukácsot látjuk, amint éppen festi a budai vár déli oldalát.

Gajdos Tibor 1977-ben megjelent alapvető munkájában — *Képzőművészeti élet Szabadkán a két világháború között* — viszonylag keveset ír róla, adatai annál értékesebbek.

A szabadkai múzeum négy képét őrzi. Dr. Milekić gyűjteményében már az 1930-as évek elején volt két Gyelmis-kép. Rokonságához (Gyelmis Károlyhoz pl.) sok kép került. Budapesten özvegye, Fehér Etelka számos képét őrzi, de magánosoknál még igen sok műve lappang.

6. Gajdos: I. m. 106—107.

7. 1941. február 28.

8. 1942. január—február.

9. Felesége közlése.

10. Új Nép, 1942. július 11.

A föntiekkel csak néhány adattal akartunk hozzájárulni Gyelmis Lukács vajdasági kapcsolatainak történetéhez. Közben művészetéről is kialakulhatott a kép. Eredeti szemléletű festői egyéniség volt, aki önmagán kívül máshoz nem hasonlított, ugyanakkor mégsem szakadt ki az európai művészettörténet hatalmas áramából; soha nem siklott át az elembertelenedő művészet vizeire. A korszerűség nála egyéni látásban és kifejezésben mutatkozott meg, ami nem is történhetett másképpen. A látványhoz ragaszkodott, a tájkép—városkép nála valóban tájkép, az arckép csak ugyan az illető arcása, a csöndélet valóban az. Aktjaiban nem tévesztette szem elől, hogy bizonyos báj és szépség nélkül nem lehet vonzó a legszebb idomú test sem, legföljebb az elmúlás jelképe vagy bonctani igény kielégítője.

Mivel földfestéket használt, és festőkéssel hordta föl a színeket a vászonra, a képek többnyire mattszerűek.

Szabadkai, vajdasági és olaszországi szereplésével három nép művészettörténetébe írta be a nevét.¹¹

11. L. még Tasnádi Attila: *Művészi életrajzok*. Bp., 1978.